प्रगृह्णाति तद्ये वैश्वदेवेन यजमानयोर्वाससी परिहिते स्यातां ते एवात्रापि स्यातामथास्यै वारुण्यै पयस्यायै क्षामकर्षमिश्रमादायावभृथं यन्ति वरुण्यं वा एतन्निर्वरुणतायै तत्र न साम गीयते न ह्यत्र साम्ना किञ्चन क्रियते तूष्णीमेवेत्याभ्यवेत्योपमारयति" "यजमानयोर्यजमानतत्पत्न्योः। क्षामकर्षमिश्रं क्षामोऽतिपाकेन दग्धः पात्रे संसक्तः कृष विलेखने कृष्यत इति कर्षः क्षामश्चासौ कर्षश्चेति क्षामकर्षस्तेन मिश्रं हविरादाय अवभृथमुदकं प्रति यन्ति एतत् क्षामकर्षमिश्रं हविः वरुण्यम्। सौमिकावभृथवत् प्रसक्तं सामगानं निषेधति तत्र न सामेति न ह्यत्र वरुणप्रघासे साम्ना किमपि प्रयोजनं क्रियते अवभृथसमीपमभ्यवेत्य हविरुपमारयति अप्सु प्रक्षिपति" भा०। एतादृशोपमारणाभिप्रायेण कात्या० २०,८,२१,सूत्रवृत्तौ "अतः कुम्भोपमारणान्तमेव पूर्वयोरह्नोः कर्त्तव्यमित्युक्तम्" कर्केण।

उपमास्य न० उपमासं प्रतिमासं भवं यत्। प्रतिमासभवे पितॄणां श्राद्धे "विराड् वा इदमग्र आसीत्" इत्युपक्रम्य "सोऽनुक्रामत् सा पितॄनागच्छत्तां पितरोऽघ्नत सा मासि समभवत् तस्मात् पितृभ्योमास्युपमास्यं ददति प्र पितृयाणं पन्थां जानाति य एवं वेद" अथ०८,१०,१९।

उपमित् त्रि० उपसमीपे मीयते क्षिप्यते उप+मि-क्विप्। १उपनिखाते २उपस्थापयितरि च "स्थूणेव जनाँ उपमिद्ययन्व" ऋ० १,५९,१, "उपमित् उपस्थापयिता यद्वा उपमिदुपनिखाता स्थूणेव" भा० ३स्थूणायाम् "स्तभायदुपमिन्न रोधः" ऋ० ४,५,१, "उपमित् स्थूणा" भा० "उपमितां प्रतिमितामथोपरिमितामुत शालाया विश्ववाराया नद्धानि वि चृतामसि" शालाभिमन्त्रणे, अथ० ९,३,१। कर्त्तरि क्विप्। ४उपमाकर्त्तरि।

उपमित त्रि० उप+मि-क्त। १सादृश्यानुयोगिनि। यथा चन्द्र इव मुखमित्यादौ मुखं, तस्य चन्द्रसादृश्यानुयोगित्वात् "उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे" पा० नरव्याघ्रः नरो व्याघ्र इव वाक्ये व्याघ्र उपमानं नर उपमितः। अत्र समासे व्याघ्रशब्दस्य व्याघ्रसदृशे लक्षणा व्याघ्रसदृशोनर इति बोधः उपमितस्य विशेष्यत्वेऽपि समासविधिशास्त्रे प्रथमान्ततया निर्द्देशात् पूर्व्वनिपातः। अनेन सूत्रेण विहितसमास उपमितसमास इत्युच्यते।

उपमिति स्त्री उप+मि-क्तिन्। १उपमालङ्कारे सादृश्यज्ञानजन्ये गवयादिशब्दशक्तिबोधरूपे २उपमानफले बोधभेदे "प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे" भाषा० करणे क्तिन्। ३सादृश्ये च "पल्लवोपमितिसाम्यसपक्षम्" सा० द०। "तदाननस्योपमितौ दरिद्रता" नैष०।

उपमेत त्रि० उपमामुपमानभावं सर्व्ववृक्षेभ्योदीर्घत्वात् इतः २त०। शालवृक्षे वृक्षाणां मध्ये तस्य सर्व्वोच्चत्वात् अन्यस्योपमानतां प्राप्तत्वात्तथात्वम्। "शालप्रांशुर्महाभुजः" रघौ तस्योच्चतायामुपमानत्वं वर्णितम्।

उपमेय त्रि० उपमीयतेऽसौ उप+मि-यत्। सादृश्यानुयोगिनि यथा चन्द्रइव मुखमित्यादौ मुखम्। "अन्तःपुरञ्चैककुलोपमेयम्" कुमा० "भूयिष्ठमासोदुपमेयकान्तिः। "नवेन्दुना तन्नभसोपमेयम्" रघुः "सा पूर्णा यदि सामान्यधर्म्म औपम्यवाचि च। उपमेयं चोपमानं भवेद्वाच्यमियं पुनः" सा० द०।

उपमेयोपमा स्त्री अर्थालङ्कार भेदे। ३९८पृष्ठे विवृतिः।

उपयज् पु० उप-यज-भावे वेदे विच् लोके तु क्विन्। पशुयागाङ्गे यागभेदे "त्रीणि ह वै पशोरेकादशानि एकादश प्रयाजाः एकादशानुयाजा एकादशोपयजः" शत० ब्रा० ३,८,४,४, इत्युपक्रमे "अथ यद्यजन्तमुपयजति तस्मादुपयजोनाम" इति तन्नामनिरुक्तिं प्रदर्श्य एकादश उपयजः क्रमेण दर्शिताः।

उपयन्तृ पु० उप+यम-तृच्। विवाहकर्त्तरि पत्यौ। "अथोपयन्तारमलं समाधिना" कुमा० "अथोपयन्त्रा सदृशेन युक्तम्" रघुः। २संयमनकर्त्तरि त्रि० स्त्रियां ङीप्।

उपयन्त्र न० उपगतं यन्त्रम् अत्या०स०। सुश्रुतोक्ते शल्योद्धारणोपाययन्त्रभेदे। यथा "तत्र मनःशरीराबाधकराणि शल्यानि तेषामाहरणोपायो यन्त्राणि तानि च षट्प्रकाराणि तद्यथा स्वस्तिकयन्त्राणि, संदंशयन्त्राणि, तालयन्त्राणि, नाडीयन्त्राणि, शलाकायन्त्राणि, उपयन्त्राणि चेति" विभज्य। "उपयन्त्राण्यपि रज्जुवेणिका पट्टचर्म्मान्तवल्कलतावस्त्राष्ठीलाश्ममुद्गरपाणिपादतलाङ्गुलिजिह्वादन्तनखमुखवालास्यकटकशाखाष्ठीवनप्रवाहणहर्षायस्कान्तमयानि क्षाराग्निभेषजानि चेति" तानि दर्शितानि। "एतानि देहे सर्व्वस्मिन् देहस्यावयवे तथा। सन्धौ कोष्ठे धमन्याञ्च यथायोगं नियोजयेत्" सुश्रु०।

उपयम पु० उप+यम-अप्। विवाहे। "कन्या त्वजातोपयमा सलज्जा नवयौवना" सा० द०। उपयमस्य भेदादिकमुद्वाहशब्दे ११८६पृ० उक्तं तत्काल वरकन्यामेलकादि विशेषोनिरूप्यते। तत्र द्विजातीनां समावर्त्तनानन्तरं